

De titulatuur van Qar en de plaats van zijn functies in de administratie van het Oude Rijk*

Filip Vervloesem

14 januari 2006

Inhoudsopgave

1	Inleiding	2
2	Overzicht van de titels van Qar	3
2.1	Korte beschrijving van het graf	3
2.2	Alfabetisch overzicht van de titulatuur	5
2.3	Thematisch overzicht van de titulatuur	8
2.3.1	Titels i.v.m. de organisatie van werk	8
2.3.2	Titels i.v.m. de rechtspraak	11
2.3.3	Titels i.v.m. schrijversactiviteiten	13
2.3.4	Titels i.v.m. koninklijke instellingen	15
2.3.5	Titels i.v.m. de residentie	18
2.3.6	Hogere rangtitels	19
3	Conclusie	21
4	Bibliografie	22
4.1	Bibliografie	22
4.2	Gebruikte afkortingen van tijdschriften en reeksen	24

*Paper 'Instellingen van het Oude Nabije Oosten', Leuven 2006.

1 Inleiding

Qar Meryranefer is een ambtenaar uit de 6^e dynastie, die vermoedelijk onder Merenre en Pepi II geleefd heeft. Zijn grafcomplex (G7101) bevindt net ten noorden van de oostelijke begraafplaats bij de piramide van Choefoe, tegen het westelijke uiteinde van deze begraafplaats. De eerste grondige opgraving van het graf werd door de Harvard university en het Boston Museum of Fine Arts uitgevoerd in de jaren 1924–1925, o.l.v. G.A. Reisner. Verder onderzoek werd nog verricht door dit museum in de jaren '50 en '70 van de vorige eeuw, met o.a. een kleine opgravingscampagne in 1974. De definitieve publicatie van dit graf (en het nabijgelegen graf van Idu) door W.K. Simpson en D. Dunham vond tenslotte in 1976 plaats.¹

Onderzoek naar de Egyptische administratie is niet eenvoudig, en dit ligt aan de specifieke eigenschappen van de belangrijkste informatiebron, nl. de titulatuur van ambtenaren. Individuele ambtenaren droegen titels uit zeer uiteenlopende domeinen van de administratie (religieus, militair, juridisch, financieel), en soms bekleedden ze ook meerdere posities in dezelfde hiërarchie. Verschillende titels konden dezelfde functie aanduiden, sommige titels evolueerden tot rangtitels zodat zelfs –op het eerste zicht– duidelijke titels als *zʿ nzw.t* de moderne onderzoeker voor grote problemen stelt, en andere titels zijn dan weer volstrekt onbegrijpelijk (bv. *zʿw nbn*).² De precieze verantwoordelijkheden van een bepaalde ambtenaar zijn dan ook niet gemakkelijk te reconstrueren. De belangrijkste studies over de administratie in het Oude Rijk zijn de volgende: Helcks *Beamtentiteln*³ geeft een systematische groepering van talrijke titels uit het Oude Rijk, met een duidelijk onderscheid tussen functietitels en rangtitels. Ook de historische evolutie van de afzonderlijke titels komt aan bod, aangezien vele rangtitels in oorsprong ooit wel functietitels zijn geweest. De relatieve rangorde van de 50 meest voorkomende titels is bestudeerd geweest door Baer.⁴ Ook veranderingen in dit systeem doorheen de tijd komen in zijn werk aan bod. De titulatuur en de functies van de vizier en de vijf hoogste staatsambtenaren worden uitgebreid besproken in Strudwicks *Administration*,⁵ en dit hoofdzakelijk op basis van materiaal uit de Memphitische regio. Een uitstekende bibliografie voor het onderzoek naar verschillende titels is Jones' *Index*,⁶ waarvan ik veelvuldig gebruik heb gemaakt.

In deze paper zal getracht worden een beeld te schetsen van de functies die Qar in zijn leven uitgeoefend heeft. Het grootste deel van deze paper bevat uiteraard een overzicht van de titulatuur van Qar. Eerst komt er een kort alfabetisch overzicht van al zijn titels, met een vertaling van elke titel, de plaats in zijn grafcomplex en een opsomming van de relevante bibliografie. Vervolgens worden al deze titels thematisch gegroepeerd, en bij elke titel zullen de taken van die functie en de algemene plaats in de administratie belicht worden, en dit hoofdzakelijk a.d.h.v. de hierboven vermelde studies over de administratie in het Oude Rijk.

¹SIMPSON, W.K., en DUNHAM, D., *The Mastabas of Qar and Idu (Giza Mastabas 2)*, Boston 1976.

²WARBURTON, D.A., *Officials*, in: REDFORD, D.B. (ed), *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt (vol. 2)*, Oxford 2001, p. 577.

³HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des ägyptischen Alten Reiches (ÄgForsch 18)*, Glückstadt – Hamburg – New York 1954

⁴BAER, K., *Rank and title in the Old Kingdom. The structure of the Egyptian administration in the fifth and sixth Dynasties*, Chicago 1960.

⁵STRUDWICK, N., *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The highest titles and their holders (Studies in Egyptology)*, London 1985.

⁶JONES, D., *An index of ancient Egyptian titles, epithets and phrases of the Old Kingdom (BAR International Series 866)*, Oxford 2000.

2 Overzicht van de titels van Qar

2.1 Korte beschrijving van het graf

Alvorens de verschillende titels van Qar te bespreken, zal ik kort de opbouw van zijn graf toelichten, om zo de locatie van de verschillende titels duidelijker voor te kunnen stellen. De superstructuur van het graf is volledig verdwenen, maar had vermoedelijk een omtrek van ca. 12m op ca. 7,5m. De substructuur bestond achtereenvolgens uit de volgende onderdelen (de afkortingen tussen haakjes –overgenomen uit Simpsons publicatie– worden verder in de opsomming van de titels gebruikt):⁷

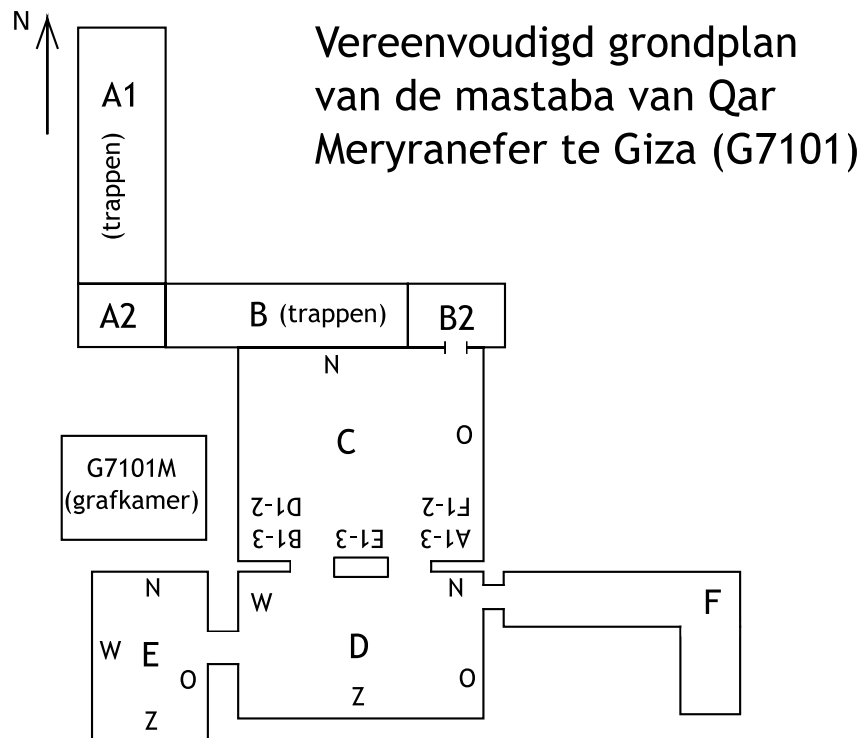
- een toegangstrap die zuidwaarts naar beneden loopt, bestaande uit vier delen: (1) een eerste trap van 10 treden (A1); (2) een rechthoekig platform (A2); (3) een tweede trap van 9 treden, die oostwaarts loopt (B); (4) een tweede platform (B2).
- aan de zuidkant hiervan is een deur die toegang verleent tot een groot, vierkant open plein (C). Verschillende wanden hiervan zijn beschreven: (1) de zuidmuur met de architraaf (links: A1–3; rechts: B1–3) en de muur eronder (oostelijke deurstijl: D1–2; westelijke deurstijl: F1–2; centrale zuil: E1–3); (2) de noordmuur (boven de toegangsdeur en ten westen hiervan); (3) de westmuur.
- ten zuiden van dit plein bevindt zich dan een kamer met 6 beelden tegen de zuidwand (D). Deze kamer is toegankelijk door twee openingen (in de zuidmuur van het open plein), die door een centrale zuil gescheiden zijn van elkaar. Inscripties bevinden zich hier op (1) de noordmuur (de zuil en het deel ten oosten ervan); (2) de oostmuur (m.n. het zuidelijke uiteinde, tussen de hoek en de toegang tot de volgende kamer); (3) de zuidmuur; (4) de westmuur.
- in de westmuur van deze kamer is er een deur die toegang geeft tot een kleinere ruimte, waarin een grote schijndeur boven een offersteen staat opgesteld (E). Alle wanden zijn hier beschreven, en uiteraard vinden we op de schijndeur ook teksten.
- tenslotte is er nog een ruimte die uitgaat van de oostmuur van de beeldenkamer, en die bestaat uit een gang die oostwaarts loopt en een kamer in het verlengde hiervan, die haaks op de gang staat (F). Deze kamer is onvoltooid: ze bevat enkel een ruwe schijndeur met een offersteen, en er zijn geen inscripties gevonden.
- de serdab is ten westen van de westmuur van het open hof gevonden, open en leeg.
- binnen de begrenzing van het graf zijn 4 schachten gevonden: twee voor de begraving van Qar (G7101M) en zijn vrouw (G7101A) en twee waarvan het niet duidelijk is wie er ooit begraven is geweest. Daarnaast zijn er rondom het graf nog een twintigtal andere schachten aangetroffen uit latere tijden, die weinig verband houden met het graf van Qar.

Uit deze beschrijving kan men al afleiden dat het graf een vrij ongewone vorm had voor een typische mastaba: een open plein is daar geen onderdeel van. Maar aangezien de superstructuur van het graf niet bewaard is, is er geen enkele reden om aan te nemen dat deze die van een mastaba was. Reeds Reisner had hier problemen mee bij zijn reconstructie van het graf, en Simpson vermoedt dat we hier eerder te maken hebben met een ommuurde oppervlakte,

⁷Beschrijving op basis van SIMPSON, *Qar*, p. 2–12.

waarin een in de rotsen uitgehakte kapel stond en die grafkamers had die te bereiken waren door de traditionele grafschachten zoals in mastabagraven.⁸ Op basis van het voorkomen van de titel *bnty-š mn-nfr-mry-r'* (zie p. 16 voor een bespreking van deze titel), vooral in kamer D, kan Qar zijn functies niet vóór de regering van Pepi I uitgeoefend hebben.⁹ Strudwick dateert Qar op basis van zijn titels onder de regeringen van Merenre en Pepi II,¹⁰ een datering die ook bevestigd wordt door de decoratie van het graf.¹¹ Qar is verwant met de Idu uit het nabijgelegen graf. Vermoedelijk is hij de zoon van Idu, al is het niet helemaal uit te sluiten dat hij de vader van Idu is.¹² Idu zou dan tijdens de regering van Pepi I geleefd hebben, en Qar is mogelijk nog in die periode geboren. Zijn tweede naam *mry-r'-nfr* kan een weerspiegeling hiervan zijn, aangezien *mry-r'* de geboortenaam van Pepi I was.¹³

De volgende figuur is een (vereenvoudigde) weergave van het grondplan van het graf. De delen van de wanden in de grootste kamers (C–F) die beschreven zijn, worden als volgt aangeduid: voor de zuidmuur van het open plein (C) wordt de terminologie uit de beschrijving hierboven gebruikt (i.e. A1–3, etc.), voor de andere plaatsen wordt gewoon de eerste letter van de windrichting gebruikt (bv. O bij de oostwand van een kamer duidt dus aan dat deze wand beschreven is).¹⁴



⁸SIMPSON, *Qar*, p. 1.

⁹SIMPSON, *Qar*, p. 1.

¹⁰STRUDWICK, *Administration*, p. 142, in navolging van BAER, *Rank and Title*, p. 288 en 294.

¹¹HARPUR, Y., *Decoration in Egyptian Tombs of the Old Kingdom*, Londen – New York 1987, p. 267.


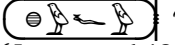

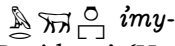
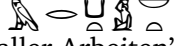
¹²Zie SIMPSON, *Qar*, p. 2 (noot 4) voor een korte opsomming van de argumenten voor de tweede hypothese, alsook STRUDWICK, *Administration*, p. 69–70 en PIACENTINI, P., *Enquête sur les scribes dans la société égyptienne de l'Ancien Empire (les nécropoles Memphites) (vol. 1)*, Parijs 1997, p. 308 voor een verdere discussie hierover.

¹³STRUDWICK, *Administration*, p. 70 en Hannig, p. 1627a.

¹⁴Opgesteld op basis van SIMPSON, *Qar*, fig. 1.

2.2 Alfabetisch overzicht van de tituluur







Alvorens over te gaan tot de eigenlijke bespreking van de verschillende titels, volgt hier eerst een alfabetisch overzicht van de tituluur van Qar. Bij elke titel wordt achtereenvolgens de volgende informatie opgesomd: de titel in hiërogliefen¹⁵ en transliteratie, de vertaling van Jones¹⁶ en Hannig,¹⁷ de plaats in het graf waar de titel voorkomt, eventuele verwante titels (die nuttig zijn om de betekenis van de titel te achterhalen) en een korte bibliografie, i.e. de werken die geraadpleegd zijn voor de bespreking van de titels in het thematische overzicht. Uit praktische overwegingen zijn de bibliografische verwijzingen hier zo sterk mogelijk ingekort, de volledige referenties zijn uiteraard terug te vinden in de bibliografie op p. 22–24.







1.  *iw n knm.wt mʾ*: ‘true support of Kenmet’ (Jones, p. 6 [23]), ‘Stütze der Leopardenfelleute, Zeiger der Dekanenliste’ (Hannig, p. 58c)
Plaats: C-D2
Verwante titels: *iw n knm.wt* (Jones, p. 6 [22]), *mdw rby.t* (cfr. infra)
Bibliografie: FISCHER, H.G., in: JNES 18, p. 267; ID., in: ZÄS 90, p. 40; HELCK, Beamtentitel, p. 74; ID, Thinietenzit, p. 245; MORET, A., *Mystères égyptiens*, p. 72–79; Pirenne II, p. 152–153.
2.  *imy-rʾ n iw.t ʾh.t-hwfw*: ‘overseer of the pyramid town of Khufu’ (Jones, p. 149 [578]), ‘Stadtvorsteher (bes. der Pyramidenstadt)’ (Hannig, p. 101c)
Plaats: C-B2, D oostmuur, D westmuur (noordelijke kant)
Verwante titels: *imy-rʾ n iw.t n try-mn-kʾ.w-rʾ* (cfr. infra)
Bibliografie: HELCK, W., in: MDAIK 15, p. 91–95, 98–99, 106–107; PFIRSCH, L., in: *HomLeclant 1*, p. 296.
3.  *imy-rʾ n iw.t n try-mn-kʾ.w-rʾ*: (niet apart in Jones opgenomen, wel vermeld onder de voorgaande titel)
Plaats: C-A2; D westmuur (noordelijke kant)
Verwante titels: *imy-rʾ n iw.t ʾh.t-hwfw* (cfr. supra)
Bibliografie: HELCK, W., in: MDAIK 15, p. 108; PFIRSCH, L., in: *HomLeclant 1*, p. 296.
4.  *imy-rʾ hnw*: ‘overseer of the Residence’ (Jones, p. 197 [738]), ‘Vorsteher der Residenz’ (Hannig, p. 111c)
Plaats: A2, C noordmuur, grafkamer
Bibliografie: KAPLONY, P., *Die Rollsiegel des Alten Reichs II. Katalog der Rollsiegel*, p. 176; Pirenne III, p. 33 en 45.
5.  *imy-rʾ kʾ.t nb.t*: ‘overseer of all works’ (Jones, p. 261 [945]), ‘Vorsteher aller Arbeiten’ (Hannig, p. 125a)
Plaats: C-D1, E noordmuur
Verwante titels: *imy-rʾ kʾ.t nb.t n.t nzw.t* (Jones, p. 262–263 [950]), *imy-rʾ kʾ.t n.t nzw.t* (Jones, p. 262 [949])
Bibliografie: DE CENIVAL, J.-L., in: *Annuaire EPHE IV 1962–1963*, p. 226; KANAWATI,

¹⁵M.n. in de meest volledige spelling die Jones geeft, dus geen verkorte spellingen of zeldzamere varianten.

¹⁶JONES, D., *An index of ancient Egyptian titles, epithets and phrases of the Old Kingdom* (BAR International Series 866) (vol. 1–2) (afkorting: Jones), Oxford 2000.

¹⁷HANNIG, R., *Ägyptisches Wörterbuch I: Altes Reich und Erste Zwischenzeit* (Kulturgeschichte der Antiken Welt 98 / Hannig Lexica 4) (afkorting: Hannig), Mainz-am-Rhein 2003.


- N., *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*, p. 24–27; SMITH, W.S., *A history of Egyptian sculpture and painting in the Old Kingdom*, p. 357; STRUDWICK, N., in: GM 77, p. 43 en 46; ID., *Administration*, p. 217–250 (vooral p. 232–234).
6.  *mdw rhy.t*: 'staff of the Rekhyt-people/commoners/herdsman of rekhyt' (Jones, p. 453–454 [1698]), 'Stab des Volkes' (Hannig, p. 575b)
Plaats: C-D2
Verwante titels: *iwn knm.wt* (cfr. supra)
Bibliografie: DOXEY, D.M., *Egyptian Non-Royal Epithets in the Middle Kingdom. A Social and Historical Analysis*, p. 191–196; GARDINER, A.H., *Ancient Egyptian Onomastica 1*, p. 101 en 107; HELCK, *Beamtentitel*, p. 74; MEEKS, D., *Année Lexicographique*, p. 173; Pirenne II, p. 152 en 158; Pirenne III, p. 72, PIRENNE, J., in: RdÉ 3, p. 3; QUIRKE, S., in: ZÄS 118 (1991), p. 145.
7.  *hm-ntr m3.t*: 'hm-ntr-priest of Ma't' (Jones, p. 516 [1930]), 'Priester der Maat' (Hannig, p. 804c)
Plaats: C-A3, D westmuur (zuidelijke kant)
Bibliografie: HELCK, *Beamtentitel*, p. 74; RYDSTRÖM, K.T., in: DE 28 (1994), p. 69.
8.  *hry-sst3 n wd.t nb.t*: 'privy to the secrets of all commands' (Jones, p. 619 [2269]), 'Geheimrat aller Befehle' (Hannig, p. 868c)
Plaats: E schijndeur
Verwante titels: *hry-sst3 n wd.t* (Jones, p. 616–617 [2262]), *imy-r3 wd.t nb.t* (Jones, p. 107 [434])
Bibliografie: BAER, *Rank and title*, p. 160; FISCHER, H.G., in: GM 128, p. 69–70; HELCK, *Beamtentitel*, p. 43; RYDSTRÖM, K.T., in: DE 28 (1994), p. 53–85.
9.  *hry-sst3 n k3.t nb.t*: 'privy to the secret of all works' (Jones, p. 644 [2360]), 'Geheimrat in jeder Arbeit' (Hannig, p. 874b)
Plaats: C-B3, C-E3
Verwante titels: *imy-r3 k3.t nb.t* (cfr. supra), *z3b imy-r3 zs.w n k3.t nb.t* (cfr. infra)
Bibliografie: HELCK, *Beamtentitel*, p. 43; PFIRSCH, L., in: *HomLeclant 1*, p. 293–298; RYDSTRÖM, K.T., in: DE 28 (1994), p. 53–85.
10.  *hnty-s mn-nfr-mry-r3*: (Jones, p. 693 [2535], geen vertaling opgenomen, *hnty-s* vertaalt hij als 'land-tenant/hnty-s-official, attendant (of various pyramids)'), 'Pächter von Men-nefer-Meri-re' (Hannig, p. 961a)
Plaats: A2, C-A1, C-B1, D noordmuur (zuil), D oostmuur, D zuidmuur, D westmuur (noordelijke kant), E zuidmuur, E schijndeur
Verwante titels: *hnty-s* (Jones, p. 692 [2531]), *hnty-s pr-3* (Jones, p. 692–693 [2532])
Bibliografie: GARDINER, A.H., *Egyptian Grammar*, p. 75; HELCK, *Beamtentitel*, p. 108–109; ID., in: MDAIK 15, p. 108; POSENER-KRIÉGER, P., *Les archives du temple funéraire de Néferirkarê-Kakai (Les papyrus d'Abousir)*, p. 597, tabel 2b en 2h; ROTH, A.M., in: *Akten München 4*, p. 177–185; STADELMANN, R., in: BIFAO 81 Suppl., p. 153–164.
11.  *hry-tp nzw.t*: 'king's liegeman, royal chamberlain, he who is under the head of the king' (Jones, p. 788 [2874]), 'Leibkammerherr, Leibkammerdiener' (Hannig, p. 1015a)
Plaats: A1, A2, C noordmuur, C-D2, grafkamer
Bibliografie: GARDINER, A. en SETHE, K., *Egyptian Letters to the Dead*, p. 14; GOEDICKE,

- H., *Die Stellung des Königs im Alten Reich*, p. 17; ID., in: ALLAM, S. (ed.), *Grund und Boden in Altägypten*, p. 227–234; GUNN, B., in: JEA 27, p. 144; HELCK, *Beamtentitel*, p. 60; ID., *Thinietenzeit*, p. 256; JUNKER, H., in: ZÄS 75, p. 71; ID., *Gîza 7*, p. 200; KUHLMANN, K.P., *Der Thron im Alten Ägypten*, p. 103; STRUDWICK, *Administration*, p. 182.
12.  *z3b*: ‘judge, dignitary, senior, of the judiciary’ (Jones, p. 802 [2932]), ‘Magister, Richter, Wanderrichter, Staatsdiener, Senior’ (Hannig, p. 1057c)
Plaats: C-A2/3, C-E3, C-F1, C-F2, D noordmuur (zuil), D noordmuur (oostelijke kant), D zuidmuur, D westmuur (zuidelijke kant), D westmuur (noordelijke kant), E schijndeur
Bibliografie: FISCHER, H.G., in: JNES 18, p. 265; JUNKER, H., *Gîza 7*, p. 198–200; QUIRKE, S., in: RdÉ 37, p. 115 noot 36; SETHE, K., *Dramatische Texte zu altägyptischen Mysterienspielen*, p. 189; SIMPSON, W.K., *Accounts of the Dockyard Workshop at This in the Reign of Sesostri I. Papyrus Reisner II*, p. 42.
13.  *z3b imy-r3 z3.w*: ‘overseer of scribes’ (Jones, p. 206 [769]), ‘Schreibervorsteher’ (Hannig, p. 116a)
Plaats: C-A2/3, C-E3, C-F1/2, D westmuur (noordelijke kant), E schijndeur
Verwante titels: *imy-r3 z3.w*: ‘overseer of scribes’ (Jones, p. 206 [769]), *imy-r3 z3.w md3.wt* (Jones, p. 214 [796]), *z3b imy-r3 z3.w md3.wt* (Jones, p. 804 [2937]), *z3 md3.wt* (Jones, p. 856 [3126])
Bibliografie: EDEL, E., *Die Felsengräber der Qubbet el-Hawa bei Assuan 2*, p. 91; JUNKER, H., *Gîza 12*, p. 199; Pirenne III, p. 94; STRUDWICK, *Administration*, p. 199.
14.  *z3b imy-r3 z3.w n k3.t nb.t*: ‘juridicial overseer of scribes of all works’ (Jones, p. 804 [2938]), ‘Sab und Schreibervorsteher aller Arbeiten’ (Hannig, p. 1058b)
Plaats: D noordmuur (zuil), D noordmuur (oostelijke kant), D zuidmuur, D westmuur (zuidelijke kant), E schijndeur
Verwante titels: *z3b imy-r3 z3.w* (cfr. supra)
Bibliografie: PFIRSCH, L., in: *HomLeclant 1*, p. 295 en 298; POSENER-KRIÉGER, P., in: RdÉ 32 (1980), p. 91–93.
15.  *z3 ' n nzw.t*: ‘scribe of the royal documents/records, king’s document scribe’ (Jones, p. 838 [3057]), ‘Urkundenschreiber des Königs’ (Hannig, p. 1229c)
Plaats: E schijndeur
Verwante titels: *z3 ' n nzw.t hft hr* (cfr. infra), *z3 ' n nzw.t hft hr m3'* (cfr. infra)
Bibliografie: GOEDICKE, *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich*, p. 167; ID., *Die privaten Rechtsinschriften aus dem Alten Reich*, p. 188; STRUDWICK, *Administration*, p. 210–213; WARD, W.A., in: Or 51, p. 382–384.
16.  *z3 ' n nzw.t hft hr*: ‘scribe of the royal records in the presence, king’s document scribe in the presence, personal scribe of the royal records’ (Jones, p. 839–840 [3063]), ‘königlicher Urkundenschreiber in der Gegenwart (des Königs)’ (Hannig, p. 1230c)
Plaats: C-A2/3, C-B2/3, C-E1, C-E3, C-F2, C westmuur, D noordmuur (zuil), D noordmuur (oostkant), D zuidmuur, D westmuur, D westmuur (noordelijke kant), E schijndeur
Verwante titels: *z3 ' n nzw.t* (cfr. supra), *z3 ' n nzw.t hft hr m3'* (cfr. infra)
Bibliografie: QUIRKE, S., in: RdÉ 37, p. 128–129; WARD, W.A., in: Or 51, p. 382–384 en 387.
17.  *z3 ' n nzw.t hft hr m3'*: ‘true king’s letter scribe in the presence, true personal scribe of royal records’ (Jones, p. 841 [3065])

Plaats: D westmuur (zuidelijke kant)

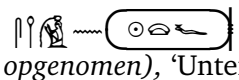
Verwante titels: *zš ' n nzw.t* (cfr. supra), *zš ' n nzw.t hft hr* (cfr. supra)

Bibliografie: HELCK, *Beamtentitel*, p. 72 en 145; JUNKER, H., *Giza 12*, p. 175; QUIRKE, S., in: RdÉ 37, p. 128–129; STRUDWICK, *Administration*, p. 210–213; WARD, W.A., in: Or 51, p. 384 en 387.

18.  *smr w'.ty*: 'sole companion' (Jones, p. 892 [3268]), 'Einziger Freund, Einzigartiger Freund' (Hannig, p. 1131c)

Plaats: C noordmuur

Bibliografie: DE WIT, C., in: CdÉ XXI/31, p. 90; DOXEY, D.M., *Egyptian Non-Royal Epithets in the Middle Kingdom. A Social and Historical Analysis*, p. 164; HELCK, *Beamtentitel*, p. 25, 111–112; Pirenne II, p. 56; STRACMANS, M., in: CdÉ XXXVI/71, p. 23–24; VOLTEN, A., in: MDAIK 16 (1958), p. 346–366.

19.  *shd w'b.w wr-h'i=f-r'* (Jones, p. 919–920 [3379], geen vertaling opgenomen), 'Untervorsteher der Wabpriester von Wer-Chephren' (Hannig, p. 1181b)


Plaats: C-A3, D westmuur (noordelijke kant)

Bibliografie: HELCK, W., in: MDAIK 15, p. 100–101 en 107.

2.3 Thematisch overzicht van de titulatuur

Hieronder worden de verschillende titels thematisch geordend¹⁸ en verder in detail besproken. Niet elke titel zal even uitgebreid aan bod komen, omdat: (a) de inhoud van sommige titels nog steeds onduidelijk is; (b) bepaalde titels nauw verbonden zijn met andere, reeds besproken titels, en dus niet veel uitleg meer behoeven; (c) het ook vooral interessant is om die titels te bespreken die iedereen wel kent (zoals *hry-tp nzw.t* of *hnty-s*), maar waarvan de precieze betekenis nog niet zo algemeen bekend is. In het overzicht hieronder wordt dus iets meer aandacht besteed aan de titels 2, 6, 10, 11, 12, 13 en 16 uit het alfabetische overzicht.

2.3.1 Titels i.v.m. de organisatie van werk

1.  *imy-rj k}.t nb.t*: 'opzichter van alle werken'

Dit is de belangrijkste functie die Qar uitgeoefend heeft en deze zal dan ook uitgebreid onderzocht worden. Bij een bespreking van deze titel moet eerst de verwante titel *imy-rj k}.t nb.t n.t nzw.t* besproken worden. Dit is de enige titel naast die van vizier die gedurende heel het Oude Rijk onafgebroken vanaf de 4^e dynastie voorkwam, en hij is zelfs tot in de Eerste Tussenperiode blijven bestaan. Strudwick heeft gekeken naar het voorkomen van andere titels bij personen die *imy-rj k}.t nb.t n.t nzw.t* waren, om zo conclusies te kunnen trekken wat betreft de status van deze titel.¹⁹ Allereerst komen er andere titels i.v.m. de organisatie van werk voor, zoals bv. titels met *kd* of *hmwt*. Juridische en schrijverstitels lijken geen belangrijk element te zijn, want ze komen vooral voor als de ambtenaar ook *imy-rj hw.t wr.t* en/of *imy-rj zš.w ' n nzw.t* was. Specifieke eretitels in combinatie met deze titel zijn er ook niet, want verschillende titels zoals *rh nzw.t*, *hry-tp nzw.t*, *smr w'.ty* en *h}.ty-* komen allemaal voor, en sommige 'opzichters van alle werken

¹⁸Ik heb de titels naar eigen inzien ingedeeld in een aantal categorieën, hierbij geïnspireerd door STRUDWICK, *Administration*, p. 222–228 en ALTENMÜLLER, H., *Die Wanddarstellungen im Grab des Mehu in Saqqara (AVDAIK 42)*, Mainz-am-Rhein 1998, p. 41–42.

¹⁹STRUDWICK, *Administration*, p. 222–228.

van de koning' hadden zelfs helemaal geen eretitels. Uit dit alles blijkt dat de *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t* een gelijke (of misschien iets lagere) rang had dan de *imy-rj hw.t wr.t* en de *imy-rj zš.w ' n nzw.t.* Wat religieuze titels betreft, komen we vooral die van *hry-hb* tegen bij deze personen. Die titel was echter niet specifiek met hen verbonden, maar kwam bij alle hogere ambtenaren voor, en de precieze functie ervan is onduidelijk. Titels verbonden met koninklijke instellingen komen minder voor naarmate de ambtenaar een hogere status heeft, althans in de 5^e dynastie. Uit een vergelijking met de eretitels bij de personen die de titel *imy-rj k3.t nb.t* droegen, en door het feit dat ook bij die personen weinig titels i.v.m. de koninklijke instellingen voorkomen, concludeert Strudwick dat deze titel een afkorting is van de titel *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t.* beide duiden dus dezelfde functie aan.²⁰ Er zijn immers ook twee personen gekend die beide titels droegen, en de kortere titel kan in de meeste gevallen verklaard worden door een gebrek aan plaats op het schrijffoppervlak van de inscriptie. Overigens is deze conclusie in het geval van Qar wel iets twijfelachtiger, daar hij nog twee andere titels met *k3.t nb.t* droeg, en nergens een spoor is te zien van *n.t nzw.t*, hoewel er toch plaats genoeg voor was.²¹ De titel *imy-rj k3.t n.t nzw.t*, die enkel in de 5^e dynastie voorkwam, duidt daarentegen wél zeker een andere functie aan.²² Zowel qua eretitels als qua religieuze titels treft men hier titels van lagere rang aan (*w' b nzw.t*, *rh nzw.t*), en ook titels i.v.m. koninklijke instellingen komen vaker voor, wat op een lagere rang wees.²³ Overigens wordt het element *n.t* in deze titels geregeld weggelaten. De organisatie van de opzichters van werken is als volgt geëvolueerd:

- begin 4^e dynastie: de functie van *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t* was vooral in handen van familieleden van de koning, die meestal ook vizier waren.
- tweede helft 4^e dynastie: ook mensen die geen familie van de koning of geen vizier waren, konden de titel *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t* dragen.
- 5^e dynastie: de titel werd niet meer door echte koningszonen gedragen, zowel viziers als niet-viziers droegen de titel, en ook de titel *imy-rj k3.t n.t nzw.t* duikt op, zodat er mogelijk drie opzichters tegelijkertijd aangesteld waren. De administratieve hervorming van Neferirkare²⁴ heeft weinig impact gehad op de organisatie van de opzichters van werken: de bestaande driedeling bleef behouden.
- begin 6^e dynastie: de *imy-rj k3.t n.t nzw.t* houdt op te bestaan, zodat er nog slechts twee personen overbleven, één vizier en één niet-vizier.
- na Pepi I waren alle houders van de titel *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t* vizier. De titel werd dus opnieuw beperkt tot de hogere rangen.²⁵

Voor het probleem van de drie gelijktijdige opzichters van de werken in de 5^e dynastie zijn reeds verschillende verklaringen gegeven. Smith²⁶ dacht dat elke opzichter over een

²⁰STRUDWICK, *Administration*, p. 233–234.

²¹STRUDWICK, *Administration*, p. 234.


²²Voor de argumenten tegen de hypothese dat het hier ook om een afkorting van de titel *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t* zou gaan, zie STRUDWICK, *Administration*, p. 232 en ID., *Some Remarks on the Disposition of Texts in Old Kingdom Tombs with Particular Reference to the False Door*, in: GM 77 (1984), p. 43 en 46.

²³BAER, *Rank and title*, p. 267–272.


²⁴BAER, *Rank and title*, p. 296.

²⁵Dit geldt niet voor Qar en de andere ambtenaren die de titel *imy-rj k3.t nb.t* droegen. Mogelijk duidt deze titel dan tóch een andere functie aan, maar met de huidige informatie over de dragers van deze titel lijkt het niet mogelijk een functioneel onderscheid te maken met de *imy-rj k3.t nb.t n.t nzw.t*.

²⁶SMITH, W.S., *A history of Egyptian sculpture and painting in the Old Kingdom*, Londen 1946, p. 357.

3.  *hry-sšt* *n k*.t *nb.t*: ‘overste der geheimen van alle werken’
Een algemene discussie over de titel *hry-sšt* heb ik opgenomen onder de titel *hry sšt* *n wd.t nb.t* op p. 18. Ook in de organisatie van de koninklijke werken komen er verschillende titels met *hry-sšt* voor, o.a. *hry-sšt* *n k*.t *nb.t* (*n.t nzw.t*) of *hry-sšt* *n h*.s.wt *nb.t*. De dragers van deze titels hielden zich met alle mogelijke verantwoordelijkheden van de *k*.t *n.t nzw.t* bezig:³⁵ de constructie van gebouwen, expedities naar steengroeven en mijnen, het graven van irrigatiekanalen, bepaalde militaire acties, . . . De namen van sommigen van deze ambtenaren vinden we ook terug in de steengroeven van de Wadi Hammamat en Hatnub. De specifieke functie van deze titel is niet echt te achterhalen, maar vermoedelijk duidde de titel ook geen speciale taak aan. Hij wees waarschijnlijk eerder op de bekwaamheden van de drager ervan in verschillende zaken verbonden met de organisatie van het werk. *sšt* ‘geheimen’ verwijst hier dus naar inzicht in gespecialiseerde kennis die niet voor iedereen beschikbaar is. *hry-sšt* *n k*.t *nb.t* was dus een titulaire bevestiging van de bekwaamheid van Qar als *imy-r* *k*.t *nb.t* en *z*.b *imy-r* *z*.s.w *n k*.t *nb.t*.

2.3.2 Titels i.v.m. de rechtspraak

1.  *wn knm.wt m*’: ‘ware pijler van de oasebewoners’
wn knm.wt m’ is een vrij zeldzame titel, waarvan de functie waarschijnlijk niet sterk afweek van die van de *wn knm.wt*. Wat de titel precies inhield, is niet zeker. Pirenne heeft de titel voor het eerst proberen te verklaren,³⁶ en hij dacht dat het de benaming voor een soort priester was, m.n. degene die in latere periodes *wn-mw.t=f* genoemd wordt. Deze priester is gekleed in een pantervel en zat de osiriaanse rite van de koninklijke geboorte tijdens het *hb-sd* voor.³⁷ De titel komt altijd voor bij de oudste bestuurders van de nomen (nl. de *z*.b ‘*d-mr*-functionarissen) als deze ook de titel *mdw rhy.t* droegen, die de juridische autoriteit van deze personen over het *rhy.t*-volk zou benadrukken. De *wn knm.wt*-priester zou dan volgens Pirenne verantwoordelijk geweest zijn voor de Osiriscultus in de verschillende nederzettingen. Oorspronkelijk was dit een lokale priester met die titel, maar met het ontstaan van de Egyptische staat kregen de gouverneurs deze taak. Zij moesten de verschillende lokale Osiriscultussen dan integreren in de koninklijke cultus. Helck³⁸ verklaart de titel als een eretitel, nauw verbonden met de titel van *z*.b ‘*d-mr*’, die uit het predynasticum stamt. Vermoedelijk had hij toen iets te maken met de rechtspraak in een stamgroep, en zo bleef hij in gebruik in de titulatuur van ambtenaren met juridische functies, als een eerbiedwaardig relict van het verleden. Het element *knm.wt* ziet hij als een mogelijke aanduiding van een klasse van mensen, zoals de *rhy.t* uit de geassocieerde titel *mdw rhy.t*. Fischer³⁹ heeft erop gewezen dat titels geïntroduceerd door *wn* (‘pijler’) meestal verwijzen naar de ondersteuning van mensen en plaatsen.⁴⁰ Hij denkt dat *knm.wt* wel eens zou kunnen verwijzen naar de inwoners van de woestijn, meer bepaald de oases. Uit het Middenrijk is er immers een woestijngebied bekend met die naam,⁴¹ en vanaf het Nieuwe Rijk verwees die term naar de Kharga Oase. De titel lijkt dus –in oorsprong– de ondersteuning van en bevoegdheden i.v.m. rechtspraak over een

³⁵ RYDSTRÖM, K.T., *hry sšt* ‘In charge of secrets’ *The 3000-year evolution of a title*, in: DE 28 (1994), p. 72.

³⁶ Pirenne II, p. 125–153.

³⁷ MORET, A., *Mystères égyptiens*, Parijs 1922², p. 72–79.


³⁸ HELCK, *Thinietenzzeit*, p. 245 en ID., *Beamtentitel*, p. 74 noot 54.

³⁹ FISCHER, H.G., *A Stela of the Heracleopolitan Period at Saqqara: the Osiris titi*, in: ZÄS 90 (1963), p. 40.


⁴⁰ JANSSEN, J., *De traditioneele Egyptische autobiografie vóór het Nieuwe Rijk* (vol. 2), Leiden 1946, p. 136–137.

⁴¹ Zie CT VI, p. 148.


bepaalde bevolkingsgroep uit te drukken, en werd later door ambtenaren uit de juridische sfeer als eretitel gedragen. Dan volgt hij steevast de titel *mdw rhy.t*.

2.  *mdw rhy.t*: 'staf van het *rhy.t*-volk'

Deze titel verschijnt voor het eerst in de 4^e dynastie in de titulatuur van het toen ontstane ambt van vizier (*tjyty zjb tjty*). Volgens Pirenne moest deze titel uitdrukken dat de juridische autoriteit van de vizier zich óók over de *rhy.t* uitstreckte.⁴² Dit was immers een speciale categorie van mensen. De twee meest gebruikte termen voor mensen in epitheta en titels waren *rmꜥ* en *rhy.t*, maar deze werden nooit door elkaar gebruikt.⁴³ *rmꜥ* werd gebruikt voor 'mensen' in de algemene betekenis van 'mensheid' (hoewel hij vaak enkel op Egyptenaren sloeg), en duidde dus een variëteit van maatschappelijke posities aan.⁴⁴ De term *rhy.t* daarentegen werd enkel gebruikt voor de leden van de lagere klassen van de maatschappij, die het merendeel van de Egyptische bevolking vormden.⁴⁵ *mdw rhy.t* was een vrij courante titel in het Oude Rijk en kwam vaak voor in combinatie met de hierboven genoemde *ıwn knm.wt*. De titel *mdw rhy.t* kende waarschijnlijk ongeveer een gelijkaardige evolutie als die van *ıwn knm.wt*: oorspronkelijk drukte hij de ondersteuning van en het leiderschap over de armere mensen uit,⁴⁶ maar later werd hij louter als eretitel toegevoegd aan de titulatuur van ambtenaren met juridische bevoegdheden.

3.  *hm-ntr mꜥ.t*: 'hm-ntr-priester van Maät'

hm-ntr mꜥ.t heeft niets met een priesterfunctie te maken, maar is een titel die aan juridische functionarissen verleend werd en die verwees naar hun beroepsgodheid.⁴⁷ Zo werd hij sinds de 5^e dynastie steevast door de viziers gedragen, maar het is zeker geen specifieke titel voor hen. Lagere beambten uit de juridische administratie (zoals bv. de *hry sꜥtꜥ n hw.t wr.t*) droegen begin 6^e dynastie ook allemaal deze titel.⁴⁸ Dit is dus ook het geval bij Qar, die –zoals uit zijn andere (ere)titels blijkt– een aantal juridische bevoegdheden moet gehad hebben.

4.  *zjb*: 'gerechtelijk (ambtenaar)'

De titel *zjb* is door Sethe verklaard als afgeleid van het werkwoord *zjb* 'ronddolen, doorkruisen (als een jakhals)' (*WB III*, 420) en vertaald als 'onderzoeker'.⁴⁹ Meestal wordt de term dan ook vertaald als 'rechter' of 'magistraat'. Quirke⁵⁰ heeft erop gewezen dat het eigenlijk geen zelfstandige titel is, maar een prefix dat aan verschillende titels wordt toegevoegd, zoals bv. *ıry-nbn*, '*d-mr* of in de titulatuur van de vizier (*tjyty zjb tjty*). De term verwijst volgens hem naar ambtenaren die een zeker connectie met de koning hebben, i.e. de hogere staatsambtenaren, en betekent niet meer dan 'functionaris'. De term *sr* verwijst dan naar functionarissen in het algemeen als lid van de categorie van de *sr.wt*,

⁴²PIRENNE, J., *Une nouvelle interprétation des «Instructions du roi Kheti à son fils Merikara» (IX^e dynastie)*, in: RdÉ 3 (1938), p. 3.

⁴³DOXEY, D.M., *Egyptian Non-Royal Epithets in the Middle Kingdom. A Social and Historical Analysis (ProblÄg 12)*, Leiden – New York – Keulen 1998, p. 191.

⁴⁴QUIRKE, S., 'Townsmen' in the Middle Kingdom: on the term *s n nıwt tn* in the Lahun temple accounts, in: ZÄS 118 (1991), p. 145.

⁴⁵GARDINER, A.H., *Ancient Egyptian Onomastica (vol. 1)*, Oxford 1947, p. 100 en MEEKS, D., *Année Lexicographique (vol. 1–3)*, Parijs 1977–1979, p. 107.

⁴⁶GARDINER, A.H., *op. cit.*, p. 107.

⁴⁷HELCK, *Beamtentitel*, p. 74.


⁴⁸RYDSTRÖM, K.T., *hry sꜥtꜥ* "In charge of secrets" The 3000-year evolution of a title, in: DE 28 (1994), p. 69.

⁴⁹SETHE, K., *Dramatische Texte zu altägyptischen Mysterienspielen*, Leipzig 1928, p. 189.

⁵⁰QUIRKE, S., *The regular titles of the Late Middle Kingdom*, in: RdÉ 37 (1986), p. 115 noot 36.


terwijl *zjb* een specifiekere referentie heeft. Volgens Junker duidt hij een ambtenaar aan die geleerd is in de rechtspraak.⁵¹ Bij vele dragers van deze titel is er immers een zeker verband met het gerechtswezen. De term *zjb* op zich drukt niet het rechtersambt uit. Zo is er bv. de titel *zjb zš*, die een vrij lage post lijkt te zijn, en waarvan we dus moeilijk kunnen voorstellen dat die persoon de verantwoordelijkheid droeg om oordelen te vellen in een proces.⁵² Het ambt van rechter was ook geen strikt afgescheiden taak in de Egyptische administratie. Het waren de hogere administratieve ambtenaren die elk verantwoordelijk waren voor de rechtspraak in hun eigen departement, en de opperste juridische instanties bestonden uit een soort college's waarin allerlei 'rechtsgeleerden' zetelden. Een *zjb zš* was dus een schrijver die het recht goed kende, en die –als hij later nog hogere posities binnen de administratie verwierf– bij juridische uitspraken betrokken werd.

2.3.3 Titels i.v.m. schrijversactiviteiten

1.  *zjb imy-rj zš.w*: 'gerechtelijk schrijversopzichter'

Simpson translitereert deze titel als *imy-rj zš.w* (waarbij het het element *zjb* als een aparte titel beschouwt) en denkt dat het mogelijk een afkorting is voor de titel *imy-rj zš.w n k3.t nb.t*, die Qar ook droeg.⁵³ Zoals hierboven uitgelegd, is *zjb* vermoedelijk geen zelfstandige titel, maar wordt hij vóór andere titels geplaatst om deze een bepaalde betekenisnuance te geven. De *imy-rj zš.w* was verantwoordelijk voor een bepaald departement van de administratie⁵⁴ en het is goed mogelijk dat we hier te maken hebben met een afkorting voor de titel *zjb imy-rj zš.w n k3.t nb.t*, omdat Qar vooral in dat departement actief was. De toevoeging van het element *zjb* duidt hier alleszins op een zeker verband van de persoon die de titel droeg met het gerechtswezen, want mensen die *zjb imy-rj zš.w* waren, droegen vaak ook verschillende andere juridische titels.⁵⁵ Door hun hoge positie in de administratie werden uit de ambtenaren met de titel *zjb imy-rj zš.w* ook leden voor de rechterscollege's gekozen.⁵⁶

2.  *zš 'n nzw.t* 'schrijver van de koninklijke documenten'

Deze titel en de twee volgende bevatten allemaal de term ' *n nzw.t*. Hoewel het woord  nooit in het meervoud geschreven wordt in deze titel, moet er toch een collectieve betekenis bedoeld worden. Dit blijkt immers uit verschillende andere titels waarin het element ' *n nzw.t* voorkomt, en waarin nauwelijks sprake kan zijn van slechts één document (o.a. *shd zš.w n pr n ' nzw.t*).⁵⁷ Daarom moet de term ' (a) een enkelvoud zijn met collectieve betekenis of (b) een niet-uitgeschreven meervoud zijn, wat voor de interpretatie van de titel verder weinig verschil maakt. Ook zijn er zeer uiteenlopende schrijfwijzen bekend (wel of geen honofirieke transpositie, met of zonder *n*, waar wordt die *n* geplaatst t.o.v. de beide leden van de genitief als ze is uitgeschreven, etc.), maar hier ga ik verder niet

⁵¹JUNKER, H., *Gîza 7: Der Ostabschnitt des Westfriedhofs (DAWW 72/3)*, Wenen 1944, p. 200.

⁵²JUNKER, *op. cit.*, p. 198.

⁵³SIMPSON, *Qar*, p. 18. Ook hier beschouwt Simpson *zjb* niet als integraal onderdeel van de titel.

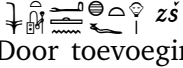

⁵⁴Pirenne III, p. 94.

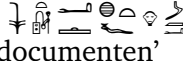
⁵⁵JUNKER, H. en DAUM, O., *Gîza 12: Schlussband mit Zusammenfassungen und Gesamt-Verzeichnissen (DAWW 75/2)*, Wenen 1955 p. 199.

⁵⁶JUNKER, H., *Gîza 7: Der Ostabschnitt des Westfriedhofs (DAWW 72/3)*, Wenen 1944, p. 199.

⁵⁷WARD, W.A., *Old Kingdom sš 'n nsw hft-hr, "Personal Scribe of Royal Records", and Middle Kingdom sš 'n nsw n hft-hr, "Scribe of the Royal Tablet of the Court"*, in: *Or* 51 (1982), p. 382–383. Het *pr n ' nzw.t* moet een soort archief geweest zijn van alle 'koninklijke documenten': men kan zich moeilijk voorstellen dat hier slechts één document werd bewaard!

op in.⁵⁸ De term ' op zich verwijst naar het individuele, geschreven document, vaak een wetsdocument van één of andere soort.⁵⁹ In welke context het ook gebruikt wordt (seculier of religieus), primair is het een soort toelating voor iets, die iets als een wettelijk recht verklaart.⁶⁰ De *zš ' n nzw.t* was dus degene die zulke documenten moest schrijven en beheren. Hij kwam in de verschillende domeinen van de administratie voor (beheer van de graanschuren, de schatkist, het koninklijk huishouden, de velden, ...),⁶¹ en aangezien Qar het grootste deel van zijn carrière in het departement van de koninklijke werken heeft doorgebracht, is het goed denkbaar dat hij ook in dat deel van de administratie *zš ' n nzw.t* is geweest, olvorens op te klimmen tot de hogere positie van *imy-rj k3.t nb.t*.⁶²

3.  *zš ' n nzw.t bft hr*: 'persoonlijke schrijver van de koninklijke documenten'
Door toevoeging van het element  aan de voorgaande titel ontstond een nieuwe titel. Helck⁶³ interpreteerde deze titel als *zš ' .w bft-hr n nzw.t* 'brieffschrijver voor het aangezicht van de koning', wat niet correct kan zijn, want het element ' *n nzw.t* vormt één betekenisgeheel en kan niet zomaar doorbroken worden door een ander element. Junker stelde de –nog steeds gebruikelijke– transliteratie *zš '(.w) n nzw.t bft-hr* voor, en vertaalde dit met 'schrijver van de koninksoorkonden in (diens) aanwezigheid'.⁶⁴ *bft-hr* (letterlijk 'voor het aangezicht') moet natuurlijk betrekking hebben op de gehele titel en niet slechts op ' *n nzw.t*, zodat het dus a.h.w. als een adjectief het samengestelde substantief *zš ' n nzw.t* bepaalt. De uitdrukking *bft-hr* kan ook de connotatie 'in persoonlijke dienst' hebben (Hannig, p. 945c), zodat de gehele titel dus wellicht kan vertaald worden als 'persoonlijke schrijver van de koninklijke documenten'. Volgens Ward was dit dan een schrijver die toegang had tot documenten die tot het koninklijk huishouden behoorden en oefende hij dit beroep ook uit in het paleis. Het feit dat er geen *imy-rj* of andere ambtenaar boven de *zš ' n nzw.t bft-hr* stond, kan er mogelijk op wijzen dat deze personen individueel aangesteld werden door de koning.⁶⁵ Quirke brengt de functie van de *zš ' n nzw.t bft-hr* in verband met twee andere titels in het late Middenrijk, nl. *zš ' n nzw.t n s3tw* en *zš ' n nzw.t n sm3yt*.⁶⁶ Deze drie functies zouden complementair zijn en alledrie afgeleid zijn van één vroegere positie. De *zš ' n nzw.t bft-hr* was volgens hem degene die de decreten over landinkomsten e.d. schreef in het bijzijn van de koning, de tweede was verantwoordelijk om deze decreten in praktijk om te zetten op lokaal niveau, en de derde persoon was de tussenschakel die alle lokale agenten coördineerde en hun rapporten verzamelde en terugbracht naar het paleis. De functie van *zš ' n nzw.t bft-hr* was dus nog niet echt veranderd in het Middenrijk.

4.  *zš ' n nzw.t bft hr m3'*: 'ware persoonlijke schrijver van de koninklijke documenten'

⁵⁸Zie WARD, W.A., *op. cit.*, p. 383–384 voor de argumentatie van de transliteratie *zš ' n nzw.t* en niet *zš n ' nzw.t*.

⁵⁹GOEDICKE, H., *Die privaten Rechtsinschriften aus dem Alten Reich (BWZKM 5)*, Wenen 1970, p. 188 en ID., *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich (ÄgAbh 14)*, Wiesbaden 1967, p. 167.

⁶⁰STRUDWICK, *Administration*, p. 210.

⁶¹STRUDWICK, *Administration*, p. 212.

⁶²BAER, *Rank and title*, p. 201.

⁶³HELCK, *Beamtentitel*, p. 72 en 145.


⁶⁴JUNKER, H. en DAUM, O., *Gîza 12: Schlussband mit Zusammenfassungen und Gesamt-Verzeichnissen (DAWW 75/2)*, Wenen 1955, p. 175.

⁶⁵WARD, W.A., *Old Kingdom sš ' n nsw bft-hr*, "Personal Scribe of Royal Records", and *Middle Kingdom sš ' n nsw n bft-hr*, "Scribe of the Royal Tablet of the Court", in: *Or* 51 (1982), p. 384.

⁶⁶QUIRKE, S., *The regular titles of the Late Middle Kingdom*, in: *RdÉ* 37 (1986), p. 128–129.

Voor zover bekend uit de tekstuele bronnen, was Qar de enige ambtenaar uit het Oude Rijk die deze titel droeg. Men kan zich afvragen of het element *m*ʿ (dat we ook reeds bij de titel *iwn knm.wt m*ʿ zijn tegengekomen) veel toevoegde aan een bestaande titel. Misschien diende het gewoon om wat extra nadruk te leggen op de titel. Ik heb alleszins geen literatuur gevonden over deze toevoeging van *m*ʿ aan een titel, en een grondig onderzoek van deze kwestie ligt buiten het doel van deze paper.

2.3.4 Titels i.v.m. koninklijke instellingen

1.  *imy-r*ʿ *n*iw.t *ḥt.t-ḥwfw*: ‘opzichter van de piramidenstad van Choefoe’

Bij deze en de volgende titel moet eerst iets gezegd worden over de zgn. piramidensteden uit het Oude Rijk.⁶⁷ Bij de bouw van een piramide werd er voor de handwerkslieden een nederzetting aangelegd in de buurt van de piramide. Zij stonden hier het gehele jaar ter beschikking voor de bouw, in tegenstelling tot de grote troepen die werden geronseld voor het transport van de stenen. Als de piramide voltooid was, bleven deze arbeiders –allemaal of slechts gedeeltelijk– in deze nederzetting wonen, en hieruit ontstond dan een stad die genoemd werd naar de piramide waarvoor ze was aangelegd. De bewoners ervan waren belast met het uitvoeren van herstellingswerken en de dodencultus van de koning. Zij werden *w*ʿb *nzw.t* ‘koningspriester’ genoemd. Een rang hoger dan hen stonden de *hm.w-ntr*. Dit waren mensen die oorspronkelijk niet in de piramidenstad woonden, maar met het hof of de administratie verbonden waren en deze plaats als onderscheiding gekregen hadden. De kern van de bevolking in zo’n stad bestond dus uit handwerkslieden, dodenpriesters en enkele lagere ambtenaren.

Opzichters voor zo’n piramidenstad zijn amper bekend uit de 4^e dynastie, daarna verschijnen er twee titels hiervoor (*ḏ-mr tniw* voor die van Choefoe en *ḏ-mr grg.t* voor die van Chafra). De titel *imy-r*ʿ *n*iw.t *ḥt.t-ḥwfw* is slechts bekend vanaf het einde van de 6^e dynastie. Of dit een nieuwe functie is, of er gewoon een oude titel vervangen is door een nieuwe titel, is niet duidelijk.⁶⁸ In het begin van de 6^e dynastie is het de vizier die opzichter is van de piramidenstad van de regerende koning, waarbij hij de titel draagt zonder toevoeging van de naam van een piramide. Na de dood van de betreffende koning kwam deze functie dan in handen van een lagere ambtenaar, terwijl de vizier opzichter werd van de piramidenstad van de nieuwe koning. Zo waren onder de regering van Pepi I de viziers *ḥwi* (zijn schoonvader) en *ḏ*ʿw⁶⁹ (diens zoon) opzichter van zijn piramidenstad, maar na de dood van Pepi I werd door Pepi II hier een lagere ambtenaar over aangesteld, nl. Pepinacht.⁷⁰ Deze was zijn carrière begonnen als phyleschrijver van de piramidenstad van Pepi II, dan werd hij phyleopzichter over de stad van Merenre en tenslotte opzichter over die van Pepi I.⁷¹ Het ambt van opzichter over een piramidenstad uit de 4^e dynastie was in de 6^e dynastie dus iets dat men als eerbetoon gaf aan bepaalde lagere ambtenaren van het paleis, maar een heel belangrijke titel was het wellicht niet.

Wat is er nu van deze piramidenstad van Choefoe terechtgekomen? Het staat vast dat ze gedurende het hele Oude Rijk heeft voortbestaan, samen met het tempelcomplex bij



⁶⁷HELCK, W., *Bemerkungen zu den Pyramidenstädten im Alten Reich*, in: MDAIK 15 (1957), p. 91.



⁶⁸HELCK, W., *op. cit.*, p. 92–93.

⁶⁹Zie *Urk I*, p. 118–119.

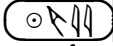

⁷⁰Zie *Urk I*, p. 131.

⁷¹HELCK, W., *op. cit.*, p. 94–95.

de piramide. In de 6^e dynastie worden er immers nog heel wat priesters aangesteld, en lijkt de stad een tweede leven te beginnen. De naam van de stad wordt zelfs nog vermeld onder de regering van Senwosret I, waarbij ze wel een -determinatief gekregen heeft i.p.v. het oorspronkelijke . Dit zou erop kunnen wijzen dat de stad dan reeds organisatorisch had opgehouden te bestaan, maar zeker is dit niet.⁷² Wat wel zeker is, is dat een groot deel van het bouwcomplex van de piramide van Choefoe onder Amenemhat I is afgebroken en in zijn eigen piramide verwerkt is. Ten laatste dan zijn dus de cultus en de piramidenstad van Choefoe ten onder gegaan.

2.   *imy-r} niw.t ntry-mn-k}.w-r'*: 'opzichter van de piramidenstad van Menkaure'

Deze titel is uiteraard dezelfde als de vorige, met als enige verschil dat deze hier betrekking heeft op de piramidenstad van Menkaure. Deze stad was een veel kortere levensduur beschoren dan die van Choefoe.⁷³ De cultus bij de piramide van Menkaure werd immers ingericht door Shepsekaf in haastig opgetrokken gebouwtjes uit tichelsteen. Zowel de piramidentempel als de daltempel kwamen reeds in de 5^e dynastie in verval, wat erop wijst dat de piramidenstad –die voor het onderhoud hiervan moest zorgen– niet meer functioneerde. De cultus van Menkaure had ook geen eigen velden in bezit, zodat ze afhankelijk was van toevoer van offers uit de tempel van Shepsekaf. Onder Merenre en Pepi II werd de stad dan vernieuwd, en werden er nieuwe ambtnergaren aangesteld zoals o.a. ook Qar. Deze stad was echter allesbehalve groot, aangezien de woningen ervan in de daltempel zelf lagen. Men heeft de cultus hier dus slechts moeizaam overeind kunnen houden, en ze is wellicht samen met het Oude Rijk –indien niet vroeger– ten onder gegaan.

3.   *hnty-s mn-nfr-mry-r'*: '*hnty-s*-dienaar van de piramide van Pepi'
- mn-nfr-mry-r'* is de naam van de piramide van Pepi I. Vanaf de regering van Teti komen we de zgn. *hnty.w-s* tegen bij de dodentempels van de koningen, en ze genoten allerlei gunsten zoals vrijstelling van belastingen, persoonlijk gebruik van de levensmiddelen die ze voor de overleden farao verbouwden op velden van het piramidencomplex, etc.⁷⁴ Wat de titel precies betekent en welke taken hij inhield, is echter lange tijd een punt van discussie geweest. Stadelmann denkt dat de titel *hnty-s* geen ambt uitdrukt, maar eerder een benaming is voor mensen die geboren zijn in een district verbonden met de koninklijke dodentempel, en die daarom een deel van de opbrengst van de velden kregen.⁷⁵ Daarnaast bestaat ook nog de titel *hnty-s pr-'}*, die volgens Helck niet verbonden was met het paleis, maar met de dodentempel van de heersende koning, waarbij niet de naam van dat domein, maar de term *pr-'}* 'farao' werd toegevoegd aan de titel.⁷⁶ Deze verklaring lijkt echter niet zo plausibel, aangezien de term *pr-'}* in de betekenis van 'farao' slechts vanaf de Amarnaperiode voorkomt.⁷⁷ De term *pr-'}* moet dan ook letterlijk genomen worden als 'paleis' (de andere *hnty.w-s* zijn immers ook steeds met een bepaalde plaats verbonden, nl. een piramide) en dus was de *hnty-s pr-'}* wel degelijk een dienaar die verbonden was met het paleis. Hij voerde wellicht taken uit van persoonlijke verzorging van de koning,

⁷²HELCK, W., *op. cit.*, p. 107.

⁷³HELCK, W., *op. cit.*, p. 108.

⁷⁴HELCK, *Beamtentitel*, p. 108.


⁷⁵STADELMANN, R., *Die hntiw-s der Königsbezirk s n pr-'}* und die Namen der Grabanlagen der Frühzeit, in: BIFAO 81 Suppl. (1981), p. 153–164.

⁷⁶HELCK, *Beamtentitel*, p. 108–109.

⁷⁷GARDINER, A.H., *Egyptian Grammar*, Oxford 1957³, p. 75.

zoals hem kleden, baden, voorzien van maaltijden, etc.⁷⁸ Opvallend is ook dat de *hnty.w-š* nooit in een privé (i.e. niet-koninklijke)-dodencultus voorkomen, noch in cultusplaatsen voor god(inn)en, maar steeds verbonden zijn met een koning, hetzij levend (*hnty-š pr-š*), hetzij dood (*hnty-š* + [naam piramide]). Deze nauwe band met een koning komt ook tot uiting in de namen van deze personen: de *hnty.w-š* van een bepaalde dodentempel hebben vaak een naam die gebaseerd is op de koning van die tempel, bv. in de tempel van Neferirkare-Kakai komen we namen tegen zoals Kakai-anch.⁷⁹ De *hm.w-ntr* in dezelfde tempel hebben dit niet, en hetzelfde patroon komt ook voor in de tempel van Neferefre.⁸⁰ Verder blijkt ook dat geen enkele *hnty-š* in dienst was in meer dan één dodencultus, terwijl andere priesters (*w'b.w* en *hm.w-ntr*) functies in tot vijf cultussen tegelijk combineerden.⁸¹ De *hnty-š* had dus duidelijk een eigen positie binnen deze tempels.

Over de taken van de *hnty-š* weten we het volgende: (a) vooreerst mochten ze de landen bij de dodentempel cultiveren voor eigen gebruik als betaling voor hun diensten: dit was echter geen belangrijk onderdeel van hun functie maar eerder een nevenverschijnsel; (b) in de tempelcultus hadden de *hnty.w-š* grotendeels dezelfde functies als de *hm.w-ntr*, met deze twee verschillen:⁸² ze kleedden en wasten het beeld in het dagelijkse ritueel (terwijl de *hm.w-ntr* het bewierookten) en ze waren ook verantwoordelijk voor het transport van offers van en naar de tempel. In alle andere gevallen werden taken aan het tempelpersoneel toegewezen zonder onderscheid tussen de titels. Een opvallend kenmerk van de cultus is dat ze door twee categorieën van personen wordt uitgevoerd. Dit kan men als volgt verklaren: een levende koning heeft geen *hm.w-ntr* (maar wel *hnty.w-š*) om hem te dienen, en een god heeft geen *hnty.w-š* (maar wel *hm.w-ntr*). Een dode koning heeft nu beiden: de ene categorie om zijn goddelijk aspect te dienen en de andere voor zijn menselijk aspect. Dit zien we heel duidelijk in het dagelijkse ritueel, waar de *hnty.w-š* de koning als mens dienen (kleden, wassen) en de *hm.w-ntr* hem als god dienen (bewieroken).⁸³ Uiteindelijk hadden alle *hnty.w-š* dus dezelfde functie, nl. een persoonlijke dienaar van de koning. Een *hnty-š* van een levende koning in de 6^e dynastie genoot natuurlijk wel meer prestige dan één van een reeds overleden koning (zoals bv. Qar), en deze verkregen hierdoor vaak heel wat invloed en weelde, maar op zich hield de titel van *hnty-š* niet zoveel macht of rijkdom in.⁸⁴

4.  *shd w'b.w wr-h'i=f-r'* 'overste van de *w'b*-priesters van de piramide van Chafra'

Ook bij de piramide van Chafra oefende Qar een functie uit. Vanaf de 5^e dynastie konden ambtenaren als *shd w'b.w* aangesteld worden in de piramidenstad van hun koning. Dit was de op één na hoogste religieuze functie daar, na *shd hm.w-ntr*, een titel die aanvankelijk was voorbehouden voor de viziers (die ook opzichter van de piramidenstad waren).⁸⁵ De

⁷⁸ ROTH, A.M., *The distribution of the Old Kingdom title hnty-š*, in: SCHOSKE, S. (ed.), *Akten des vierten internationalen Ägyptologen Kongresses München 1985* (vol. 4) (BSAK 4), Hamburg 1991, p. 178 en 184.

⁷⁹ POSENER-KRIÉGER, P., *Les archives du temple funéraire de Néferirkarê-Kakai* (Les papyrus d'Abousir) (vol. 1–2) (BdÉ 65), Caïro 1976, p. 579.

⁸⁰ ROTH, A.M., *op. cit.*, p. 180–181.

⁸¹ HELCK, W., *Bemerkungen zu den Pyramidenstädten im Alten Reich*, in: MDAIK 15 (1957), p. 95–100.

⁸² Dit weten we uit de taakverdelingen in de Neferirkare-papyri uit Aboesir, zie POSENER-KRIÉGER, P., *Les archives du temple funéraire de Néferirkarê-Kakai* (Les papyrus d'Abousir) (vol. 1–2) (BdÉ 65), Caïro 1976, tabel 2b en 2h en ROTH, A.M., *op. cit.*, p. 183.


⁸³ ROTH, A.M., *op. cit.*, p. 184.

⁸⁴ ROTH, A.M., *op. cit.*, p. 185.


⁸⁵ HELCK, W., *Bemerkungen zu den Pyramidenstädten im Alten Reich*, in: MDAIK 15 (1957), p. 101.

titel werd vaak verleend aan bouwmeesters. Zoals op p. 15 reeds is uitgelegd, werden deze functies na de dood van de betreffende koning gedelegeerd aan lagere ambtenaren, en konden ze nog eeuwen in stand blijven. Voor de piramide van Chafra vinden we beampten terug tot in de 5^e dynastie, en als we mogen aannemen dat de term '*d-mr tniw*' steeds naar het domein van Chafra verwijst, heeft de cultus daar gedurende het hele Oude Rijk nog plaatsgevonden. Op monumenten uit het Middenrijk wordt de piramidenstad niet meer genoemd, en de tempel van Chafra werd onder Amenemhat I sterk verbouwd, zodat de stad ten laatste dan vermoedelijk had opgehouden te bestaan.⁸⁶

2.3.5 Titels i.v.m. de residentie

1.  *imy-rj hnw*: 'opzichter van de residentie'

deze titel werd steeds door hoge functionarissen gedragen, afkomstig uit bv. het domein van de financiën of de openbare werken, zoals Qar, die de titel *imy-rj k.j.t nb.t* droeg. De term *hnw* verwees naar het privéhuus van de koning, dus niet naar het paleis als zetel van de administratie.⁸⁷ De titel is de voorloper van de latere *imy-rj pr-ʿj*.⁸⁸

2.  *hry-sstj n wd.t nb.t*: 'overste der geheimen van al het bevolene'

Titels ingeleid door *hry-sstj* komen doorheen de hele Egyptische geschiedenis voor, maar vooral in het Oude Rijk zijn deze zeer frequent. Deze bevatten dan verwijzingen naar allerlei domeinen, zoals bv. het koninklijk hof, de administratie, de tempelcultus, etc.: niet minder dan 70 verschillende variaties op de titel zijn bekend.⁸⁹ Helck interpreteerde de titel als een titel die bij wijze van eer werd toegekend aan hovelingen die geheimen van de koning voor onbevoegden konden bewaren ('Geheimrat'). Hun taken waren dan hoofdzakelijk ceremonieel.⁹⁰ Om de precieze betekenis van deze titel te achterhalen, is het echter niet slecht om de basisbetekenis van *sstj* eens van naderbij te bekijken. Deze is nl. tweevoudig:⁹¹ geheim in de betekenis van (a) verborgen, ontoegankelijk, bv. i.v.m. goden, namen, plaatsen, etc. (deze betekenis wordt meestal in sacrale contexten gebruikt); (b) verborgen kennis of verborgen zaken, bv. i.v.m. de koning en zijn dagelijkse bezigheden, het hof, rechtspraak, wetenschap en religie (o.a. het tempelritueel), verschillende beroepen, ...

In het vroegdynasticum werd de titel vooral gebruikt voor dodenpriesters, en in mindere mate i.v.m. de administratie. In het Oude Rijk kwam de titel hoofdzakelijk in twee contexten voor: (a) het koninklijk hof. De personen die deze titel droegen, voerden delicate taken uit dichtbij de koning, waarvoor het vertrouwen van de koning en de capaciteit om geheimen te bewaren vereist waren;⁹² (b) de juridische administratie (*hw.t wr.t*) en die van het koninklijk document ('*n nzw.t*'). Hier kunnen niet alle titels met *hry-sstj* op hetzelfde niveau geplaatst worden, aangezien hij zowel voorkomt bij een groot aantal lagere ambtenaren als bij de grote opzichters van deze departementen. Titels uit de eerste groep (*hry-sstj n hw.t wr.t* en varianten) duiden op een soort administratief werk met nood aan geheimhouding, maar de precieze aard van de taak is niet te achterhalen.⁹³ Titels uit de

⁸⁶HELCK, W., *op. cit.*, p. 107.

⁸⁷Pirenne III, p. 33 en 45.

⁸⁸KAPLONY, P., *Die Rollsiegel des Alten Reichs II. Katalog der Rollsiegel*, Brussel 1981, p. 176.

⁸⁹BAER, *Rank and title*, p. 160.

⁹⁰HELCK, *Beamtentitel*, p. 43.

⁹¹RYDSTRÖM, K.T., *hry sstj* "In charge of secrets" *The 3000-year evolution of a title*, in: DE 28 (1994), p. 57–61.

⁹²RYDSTRÖM, K.T., *op. cit.*, p. 65.

⁹³RYDSTRÖM, K.T., *op. cit.*, p. 70.

tweede groep (o.a. *hry-sšt} n wd'-mdw*) zijn mogelijk een soort eretitels, die ca. automatisch verleend werden aan toekomstige hoofden van een administratief departement op een bepaald punt in hun carrière. Dit zou dan een soort bevestiging zijn van het bereiken van een zekere staat van competentie: iemand die in staat was om geheime oordelen en bevelen in zijn gebied van de administratie uit te voeren.⁹⁴

Het element *wd.t nb.t* in de Qars titel kan zowel door 'elk bevel' als door 'al wat bevolen is' (met een passief participium) vertaald worden, waarbij Fischer de tweede interpretatie verkiest.⁹⁵ Dit klinkt ook wel enigszins logischer, aangezien men niet zozeer de bevelen zelf als wel het uitvoeren van die bevelen moet controleren. *hry-sšt} n wd.t nb.t* lijkt een titel uit groep b2 in de bespreking hierboven te zijn: een bevestiging van het vermogen tot discretie van Qar, die vereist was om hogere opzichtersfuncties zoals *imy-r} k}.t nb.t* te kunnen bekleden.

2.3.6 Hogere rangtitels

1. $\text{𓆎} \text{𓆑} \text{𓆒} \text{ hry-tp } nzw.t$: 'ondergeschikte van de koning'

De titel die traditioneel als *hry-tp nzw.t* getranslitereerd wordt, is op al verschillende manieren verklaard geweest. De recentste discussie is van Goedicke⁹⁶ en deze zal als leidraad genomen worden bij de hier volgende bespreking. Gardiner stelde voor het eerst de nu gangbare transliteratie voor (i.p.v. *hry d}d} nzw.t*), en vertaalde de titel met 'chamberlain'.⁹⁷ Helck zegt dat de betekenis 'die onder het hoofd van de koning is' niet duidelijk maakt welke functies er oorspronkelijk mee verbonden waren, en in het Oude Rijk was de titel dan ook een rangtitel geworden voor schrijvers van de gerechtelijke administratie.⁹⁸ Strudwick merkt op dat deze rangtitel dan nog enigszins evolueert, aangezien hij eerst vooral met juridische functies geassocieerd wordt, en later ook bij andere administratieve functies voorkomt.⁹⁹ Gunn zag in deze persoon een soort persoonlijke dienaar van de koning, waarbij hij net zoals Gardiner *hry-tp* beschouwde als afgeleid van de samengestelde prepositie *hr-tp*, die hij verder omschreef als '(een zaak of persoon is) naast (een liggende persoon)'.¹⁰⁰ De implicatie hiervan dat de koning steeds in een liggende positie was of de aangeduide functie enkel in die omstandigheden uitgeoefend werd, maakt deze interpretatie niet zo plausibel. De term *nzw.t* wordt overigens ook nooit gebruikt om naar de fysieke persoon van de koning te verwijzen.¹⁰¹

Goedicke stelt tenslotte voor om de titel $\text{𓆎} \text{𓆑} \text{𓆒}$ als *tpy hr.t-nzw.t* te translitereren. Er kan volgens hem immers moeilijk sprake zijn van het gebruik van de samengestelde prepositie *hr-tp* in deze titel omdat zowel de schrijfwijze $\text{𓆎} \text{𓆑}$ als $\text{𓆎} \text{𓆑}$ voorkomen. Hieruit blijkt dat 𓆑 in verband te brengen is met 𓆎 , en 𓆑 is er dan nog aan toegevoegd.¹⁰² Naar analogie van

⁹⁴ RYDSTRÖM, K.T., *op. cit.*, p. 70.

⁹⁵ FISCHER, H.G., *Marginalia II*, in: GM 128 (1992), p. 69.

⁹⁶ GOEDICKE, H., *Titles for titles*, in: ALLAM, S. (ed.), *Grund und Boden in Altägypten. Rechtliche und sozio-ökonomische Verhältnisse (Akten des internationalen Symposions, Tübingen 18–20 Juni 1990)*, Tübingen 1994, p. 227–234.

⁹⁷ GARDINER, A. en SETHE, K., *Egyptian Letters to the Dead*, Londen 1935, p. 14.

⁹⁸ HELCK, *Beamtentitel*, p. 60 en *id.*, *Thinietenzeit*, p. 256.

⁹⁹ STRUDWICK, *Administration*, p. 182.

¹⁰⁰ GUNN, B., *Notes on Egyptian Lexicography*, in: JEA 27 (1941), p. 144.

¹⁰¹ GOEDICKE, H., *Die Stellung des Königs im Alten Reich (ÄgAbh 2)*, Wiesbaden 1960, p. 17.

¹⁰² GOEDICKE, H., *Titles for titles*, in: ALLAM, S. (ed.), *Grund und Boden in Altägypten. Rechtliche und sozio-ökonomische Verhältnisse (Akten des internationalen Symposions, Tübingen 18–20 Juni 1990)*, Tübingen 1994, p. 228–229.

de term $\overline{\text{hr.t-ntr}}$ 'dat wat is onder de god (i.e. grondbezit van de god = de necropool)' zou $\overline{\text{hr.t-nzw.t}}$ (lett.: 'dat wat is onder de koning') grondbezit van de koning aanduiden. Een $\overline{\text{tpy hr.t-nzw.t}}$ 'die is op het grondbezit van de koning' is dan iemand die koninklijke grond in bezit heeft. De titel duidt dus geen ambt of sociale status aan, maar de toestand van iemand als houder van koninklijk bezit. Zulk koninklijk grondbezit kon aan mensen toegewezen worden als onderdeel van hun ambt of voor diensten die mensen voor de koning gedaan hebben.¹⁰³ De term $\overline{\text{hr.t}}$ drukte een onvervreemdbaar bezit uit, en $\overline{\text{tpy}}$ 'iemand die is op' duidt op een tijdelijk bezit van land, zonder dat men ook het eigendom van het land had.¹⁰⁴ Kuhlmann¹⁰⁵ verklaart de uitdrukking $\overline{\text{hry-tp}}$ als een gesubstantiveerd nisbe-adjectief 'iemand die onder is' met het substantief $\overline{\text{tp}}$ als bijstelling hierbij 'wat het hoofd betreft'. De betekenis is dan 'iemand met gebogen hoofd', dus een dienaar of een ondergeschikte. Hier tegenover staat dan uiteraard de $\overline{\text{hry-tp}}$, de overste. Dat de vertaling niet 'degene die is onder het hoofd' kan zijn, maakt de titel $\overline{\text{hry-tp snwt}}$ duidelijk: 'iemand die onder het hoofd van de graanschuur is' klinkt niet echt zinvol, terwijl een 'dienaar van de graanschuur' dat wel is. De titel $\overline{\text{hry-tp nzw.t}}$ betekent dan 'dienaar/ondergeschikte van de koning'. Welke interpretatie ook de juiste moge zijn, de titel lijkt toch niet echt meer een bepaalde functie uitgedrukt te hebben in de 6^e dynastie. In die periode was $\overline{\text{hry-tp nzw.t}}$ de op vier na belangrijkste rangtitel, die net lager stond dan $\overline{\text{smr w'.ty}}$ (cfr. infra). Mocht er inderdaad sprake zijn van landbezit van de koning door zulke personen, dan zou men hiervan misschien wel meer informatie verwacht hebben in de tekstuele bronnen. En ook Goedicke's argument dat $\overline{\text{hry-tp}}$ niet als $\overline{\text{hry-tp}}$ kan getranslitereerd worden, vind ik niet zo sterk. Het lijkt me niet te ver gezocht dat men in een woordgroep die letterlijk 'die is onder het hoofd' betekent ook het $\overline{\text{hry-tp}}$ -teken onder het $\overline{\text{hry-tp}}$ -teken gaat schrijven om zo de betekenis grafisch sterker weer te geven.

2. $\overline{\text{smr w'.ty}}$: 'enige hoveling'

De titel $\overline{\text{smr}}$ werd oorspronkelijk enkel aan prinsen toegekend. Als daarna ook personen die niet tot de koninklijke familie behoorden de functies begonnen uit te oefenen die voordien slechts weggelegd waren voor prinses, evolueerde $\overline{\text{smr}}$ tot een rangtitel. In het begin van de 4^e dynastie wordt dan de nieuwe titel $\overline{\text{smr w'.ty}}$ geïntroduceerd om de hogere status van de eerste viziers (die allen lid van de koninklijke familie waren) aan te duiden.¹⁰⁶ Al snel zal deze titel de eenvoudiger titel $\overline{\text{smr}}$ verdringen, en tegen het einde van het Oude Rijk is deze rangtitel helemaal niet meer allen voorbehouden voor viziers. Helck meent dat zulke titels die geen echte functie uitdrukten (zoals ook $\overline{\text{wn knm.wt}}$ en $\overline{\text{mdw rhy.t}}$) populair bleven in de 5^e en de 6^e dynastie omdat men geloofde dat de titel zelf een zeker macht inhield. Daarom namen vele ambtenaren verschillende archaïsche titels aan die niets met hun taken te maken hadden, maar door het dragen van zo'n oude titels zou men een zekere macht verkregen hebben.¹⁰⁷ Alleszins duidde de titel een relatief hoge status aan.¹⁰⁸ $\overline{\text{smr}}$ vertaalt men vaak met 'vriend' of 'gezel', maar er lijkt eerder sprake te zijn van een bekendheid met de koning dan van een persoonlijke vriendschap,

¹⁰³ GOEDICKE, H., *op. cit.*, p. 230.

¹⁰⁴ GOEDICKE, H., *op. cit.*, p. 233.

¹⁰⁵ KUHLMANN, K.P., *Der Thron im Alten Ägypten. Untersuchungen zu Semantik, Ikonographie und Symbolik eines Herrschaftszeichens*, Glückstadt 1977, p. 103.

¹⁰⁶ HELCK, *Beamtentitel*, p. 25.

¹⁰⁷ HELCK, *Beamtentitel*, p. 111–112.

¹⁰⁸ DOXEY, D.M., *Egyptian Non-Royal Epithets in the Middle Kingdom. A Social and Historical Analysis (ProblÄg 12)*, Leiden – New York – Keulen 1998, p. 164.

zodat ‘hoveling’ een betere vertaling is.¹⁰⁹ Het element *w'.ty* is al eens verklaard als ‘harpoeneur’, wat een allusie is op Horus (waarvan de koning een incarnatie is) die met een harpoen jaagt op het Sethiaanse nijlpaard, en zo zou *smr w'.ty* dus letterlijk ‘vriend van de harpoeneur (i.e. de koning)’ kunnen betekenen.¹¹⁰ Zo’n verklaring is misschien wel iets te ver gezocht. De toevoeging van *w'.ty* ‘enige, unieke’ (Hannig, p. 319a) om zo de viziers te onderscheiden van de andere personen die de titel *smr* droegen, klinkt toch niet onlogisch. Er waren dan misschien wel vele ambtenaren die *smr* waren, maar de viziers van koninklijke bloede in het begin van de 4^e dynastie waren de enigen die écht recht hadden op een titel die oorspronkelijk voor prinses was bestemd, zij waren dus de ‘unieke *smr*’. Uiteraard blijft er van deze oorspronkelijke betekenis nog weinig over in de 6^e dynastie: dan duidt de titel gewoon een hoge rang aan. Het is dan nl. de vierde hoogste rangtitel, na *iry-p'.t*, *h'.ty-* en *btmw-bi.ty*, en nét vóór *hry-tp nzw.t*.¹¹¹

3 Conclusie

Uit een kort onderzoek naar de verschillende titels die Qar droeg, kunnen we het volgende afleiden over zijn functies en zijn plaats in de administratie in het Oude Rijk: zijn belangrijkste functies situeerden zich in het departement van de koninklijke werken, waar hij vermoedelijk de hoogste verantwoordelijkheden droeg als opzichter, zowel in het algemeen (*imy-r' k'.t nb.t*) als specifiek van de schrijvers (*z'ib imy-r' zš.w (n k'.t nb.t)*). De titel *hry-sšt' n k'.t nb.t* was geen aparte functie, maar louter een titulaire bevestiging van zijn bekwaamheid, en ook *hry-sšt' n wd.t nb.t* kan men zo verklaren. Binnen dit departement had hij als opzichter van de schrijvers bepaalde juridische bevoegdheden, en dat verklaart de twee archaische titels *mdw rhy.t* en *íwn knm.wt*, alsook de titel *hm-ntr m'.t*. Alledrie waren het niet meer dan eretitels in de 6^e dynastie, die geen specifieke functie vertegenwoordigden.

Verder droeg Qar ook een aantal titels i.v.m. de zgn. ‘koninklijke documenten’: lagere functies die hij heeft uitgevoerd alvorens gepromoveerd te worden tot *imy-r' k'.t nb.t*. Een opvallende titel hierbij is *zš' n nzw.t hft-hr m'.*, die enkel bij Qar geattesteerd is. Daarnaast was hij ook *imy-r' hnw*, een titel die wel vaker voorkomt bij opzichters van de koninklijke werken. Aan zijn rangtitels *smr w'.ty* en *hry-tp nzw.t* kan men zien dat Qar niet tot de absolute top van de ambtenarij behoorde. Ook het voorkomen van verschillende functies in de piramidencomplexen van oudere koningen (Choefoe, Chafra, Menkaure en Teti) bevestigen dit, aangezien de functies in het piramidencomplex van de heersende koning in de 6^e dynastie enkel weggelegd waren voor de hoogste ambtenaren zoals de viziers.

¹⁰⁹MEEKS, D., *Année Lexicographique (vol. 3)*, Parijs 1979, p. 254.

¹¹⁰Zie STRACMANS, M., *Lami du harponneur*, in: CdÉ XXXVI/71 (1961), p. 23–25 en VOLTEN, A., *Das Harpunierergestirn*, in: MDAIK 16 (1958), p. 346–366

¹¹¹BAER, *Rank and title*, p. 199.

4 Bibliografie

4.1 Bibliografie

- ALTENMÜLLER, H., *Die Wanddarstellungen im Grab des Mehu in Saqqara (AVDAIK 42)*, Mainz-am-Rhein 1998.
- BAER, K., *Rank and title in the Old Kingdom. The structure of the Egyptian administration in the fifth and sixth Dynasties* (afkorting: BAER, *Rank and title*), Chicago 1960.
- DE CENIVAL, J.-L., *Les chefs de travaux dans l'Ancienne Égypte (1)*, in: *Annuaire EPHE IV 1962–1963*, p. 225–231.
- DE BUCK, A., *The Ancient Egyptian Coffin Texts (vol. I–VII)*, (afkorting: *CT I–VII*), Chicago 1935–1961.
- DE WIT, C., *Enquête sur le titre de «smr pr»*, in: *CdÉ XXI/31 (1956)*, p. 89–104.
- DOXEY, D.M., *Egyptian Non-Royal Epithets in the Middle Kingdom. A Social and Historical Analysis (ProblÄg 12)*, Leiden – New York – Keulen 1998.
- EDEL, E., *Die Felsengräber der Qubbet el-Hawa bei Assuan (vol. 1–2)*, Wiesbaden 1970.
- ERMAN, A. en GRAPOW, H., *Wörterbuch der aegyptischen Sprache vol. I–VII* (afkorting: *WB I–VII*), Berlijn 1971.
- FISCHER, H.G., *A Scribe of the Army in a Saqqara Mastaba of the Early Fifth Dynasty*, in: *JNES 18 (1959)*, p. 233–272.
- , *A Stela of the Heracleopolitan Period at Saqqara: the Osiris ttḏ*, in: *ZÄS 90 (1963)*, p. 35–41.
- , *Marginalia II*, in: *GM 128 (1992)*, p. 69–80.
- GARDINER, A.H., *Ancient Egyptian Onomastica (vol. 1–3)*, Oxford 1947.
- , *Egyptian Grammar*, Oxford 1957³.
- GARDINER, A. en SETHE, K., *Egyptian Letters to the Dead*, Londen 1935.
- GOEDICKE, H., *Die Stellung des Königs im Alten Reich (ÄgAbh 2)*, Wiesbaden 1960.
- , *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich (ÄgAbh 14)*, Wiesbaden 1967.
- , *Die privaten Rechtsinschriften aus dem Alten Reich (BWZKM 5)*, Wenen 1970.
- , *Titles for titles*, in: ALLAM, S. (ed.), *Grund und Boden in Altägypten. Rechtliche und sozio-ökonomische Verhältnisse (Akten des internationalen Symposions, Tübingen 18–20 Juni 1990)*, Tübingen 1994, p. 227–234.
- GUNN, B., *Notes on Egyptian Lexicography*, in: *JEA 27 (1941)*, p. 144–148.
- HANNIG, R., *Ägyptisches Wörterbuch I: Altes Reich und Erste Zwischenzeit (Kulturgeschichte der Antiken Welt 98 / Hannig Lexica 4)* (afkorting: *Hannig*), Mainz-am-Rhein 2003.
- HARPUR, Y., *Decoration in Egyptian Tombs of the Old Kingdom*, Londen – New York 1987.
- HELCK, W., *Untersuchungen zu den Beamtentiteln des ägyptischen Alten Reiches (ÄgForsch 18)* (afkorting: *HELCK, Beamtentitel*), Glückstadt – Hamburg – New York 1954.
- , *Bemerkungen zu den Pyramidenstädten im Alten Reich*, in: *MDAIK 15 (1957)*, p. 91–111.
- , *Untersuchungen zur Thinitenzeit (ÄgAbh 45)* (afkorting: *HELCK, Thinitenzeit*), Wiesbaden 1959.
- JANSSEN, J., *De traditioneele Egyptische autobiografie vóór het Nieuwe Rijk (vol. 1–2)*, Leiden 1946.
- JONES, D., *An index of ancient Egyptian titles, epithets and phrases of the Old Kingdom (BAR International Series 866) (vol. 1–2)* (afkorting: *Jones*), Oxford 2000.
- JUNKER, H., *phrnfr*, in: *ZÄS 75 (1939)*, p. 63–84
- , *Gîza 7: Der Ostabschnitt des Westfriedhofs (DAWW 72/3)*, Wenen 1944.

- JUNKER, H. en DAUM, O., *Gîza 12: Schlussband mit Zusammenfassungen und Gesamt-Verzeichnissen (DAWW 75/2)*, Wenen 1955.
- KANAWATI, N., *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*, Warminster 1980.
- KAPLONY, P., *Die Rollsigel des Alten Reichs II. Katalog der Rollsigel*, Brussel 1981.
- KUHLMANN, K.P., *Der Thron im Alten Ägypten. Untersuchungen zu Semantik, Ikonographie und Symbolik eines Herrschaftszeichens*, Glückstadt 1977.
- MEEKS, D., *Année Lexicographique (vol. 1–3)*, Parijs 1977–1979.
- MORET, A., *Mystères égyptiens*, Parijs 1922².
- PFIRSCH, L., *A propos des constructions de Têti, Pépi I^{er} et Mérenrê*, in: BERGER, C., CLERC, G. en GRIMAL, N. (ed.), *Hommages à Jean Leclant (vol. 1) (BdÉ 106/1)*, Caïro 1993, p. 293–298.
- PIACENTINI, P., *Enquête sur les scribes dans la société égyptienne de l’Ancien Empire (les nécropoles Memphites) (vol. 1–4)*, Parijs 1997.
- PIRENNE, J., *Histoire des institutions et du droit privé de l’Ancienne Égypte (vol. 1–3)* (afkorting: *Pirenne I–III*), Brussel 1932–1935.
- , *Une nouvelle interprétation des «Instructions du roi Kheti à son fils Merikara» (IX^e dynastie)*, in: RdÉ 3 (1938), p. 1–16.
- POSENER-KRIÉGER, P., *Les archives du temple funéraire de Néferirkarê-Kakaï (Les papyrus d’Abousir) (vol. 1–2) (BdÉ 65)*, Caïro 1976.
- , *Fragments de papyrus provenant de Saqqarah*, in: RdÉ 32 (1980), p. 83–93.
- QUIRKE, S., *The regular titles of the Late Middle Kingdom*, in: RdÉ 37 (1986), p. 107–130.
- , *‘Townsmen’ in the Middle Kingdom: on the term s n nîwt tn in the Lahun temple accounts*, in: ZÄS 118 (1991), p. 141–149.
- ROTH, A.M., *The distribution of the Old Kingdom title hnty-š*, in: SCHOSKE, S. (ed.), *Akten des vierten internationalen Ägyptologen Kongresses München 1985 (vol. 4) (BSAK 4)*, Hamburg 1991, p. 177–185.
- RYDSTRÖM, K.T., *hry sstj “In charge of secrets” The 3000-year evolution of a title*, in: DE 28 (1994), p. 53–85.
- SETHE, K., *Urkunden des Alten Reichs (vol. 1–4)* (afkorting: *Urk I*), Leipzig 1903–1933.
- , *Dramatische Texte zu altägyptischen Mysterienspielen*, Leipzig 1928.
- SIMPSON, W.K., *Accounts of the Dockyard Workshop at This in the Reign of Sesostris I. Papyrus Reisner II*, Boston 1965.
- SIMPSON, W.K., en DUNHAM, D., *The Mastabas of Qar and Idu (Giza Mastabas 2)* (afkorting: *SIMPSON, Qar*), Boston 1976.
- SMITH, W.S., *A history of Egyptian sculpture and painting in the Old Kingdom*, Londen 1946.
- STADELMANN, R., *Die hntîw-š der Königsbezirk š n pr-‘j und die Namen der Grabanlagen der Frühzeit*, in: BIFAO 81 Suppl. (1981), p. 153–164.
- STRACMANS, M., *Lami du harponneur*, in: CdÉ XXXVI/71 (1961), p. 23–25.
- STRUDWICK, N., *Some Remarks on the Disposition of Texts in Old Kingdom Tombs with Particular Reference to the False Door*, in: GM 77 (1984), p. 35–49.
- , *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The highest titles and their holders (Studies in Egyptology)* (afkorting: *STRUDWICK, Administration*), Londen 1985.
- VOLTEN, A., *Das Harpunierergestirn*, in: MDAIK 16 (1958), p. 346–366.
- WARD, W.A., *Old Kingdom sš ‘ n nsw hft-hr, “Personal Scribe of Royal Records”, and Middle Kingdom sš ‘ n nsw n hft-hr, “Scribe of the Royal Tablet of the Court*, in: Or 51 (1982), p. 382–389.
- WARBURTON, D.A., *Officials*, in: REDFORD, D.B. (ed.), *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt (vol. 2)*, Oxford 2001, p. 576–583.

4.2 Gebruikte afkortingen van tijdschriften en reeksen

Voor de afkortingen is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van MATHIEU, B., *Recommandations aux auteurs et abréviations des périodiques*, Caïro 1993. Ook on-line te raadplegen op de volgende url: <http://www.ifao.egnet.net/doc/Outils/ap/APcadre.htm>.

ÄgAbh	Ägyptologische Abhandlungen. Wiesbaden.
ÄgForsch	Ägyptologische Forschungen. Glückstadt – Hamburg – New York.
Annuaire	École pratique des hautes études IV ^e section. Sciences historiques et philologiques. Parijs.
EPHE IV	
AVDAIK	Archäologische Veröffentlichungen. Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Kairo. Mainz-am-Rhein.
BdÉ	Bibliothèque d'Étude. Caïro.
BIFAO	Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. Caïro.
BSAK	Studien zur Altägyptischen Kultur, Beihefte. Hamburg.
BZKWM	Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Wenen.
CdÉ	Chronique d'Égypte. Brussel.
DDAW	Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften. Wenen.
DE	Discussions in Egyptology. Oxford.
GM	Göttinger Miszellen. Göttingen.
JEA	Journal of Egyptian Archaeology. Londen.
JNES	Journal of Near Eastern Studies. Chicago.
MDAIK	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo. Mainz-am-Rhein.
Or	Orientalia, Nova Series. Rome.
ProblÄg	Probleme der Ägyptologie. Leiden – New York – Keulen.
RdÉ	Revue d'Égyptologie. Parijs.
ZÄS	Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. Leipzig – Berlin.